

Володимир Зілінський

**Нариси історії української церкви
Св. Покрови в м. Каліш
(за матеріалами Центрального державного
історичного архіву України у Львові)**

Присвячено різноманітним аспектам функціонування української православної церкви Св. Покрови в м. Каліш (Польща) в період з 1921 по 1939 р. Розглядаються умови забезпечення релігійних потреб української військової еміграції. Аналізуються відносини настоятелів храму із Правлінням Української Станиці в Каліші, Українським Центральним Комітетом у Варшаві та Варшавсько-Холмською духовною Консисторією Польської Автокефальної Православної Церкви.

Ключові слова: еміграція, армія УНР, Польща, Український Центральний Комітет, Українська Станиця, Варшавсько-Холмська духовна Консисторія, церква Св. Покрови

Після важких боїв із Червоною армією військо УНР 21 листопада 1920 р. відступаючи, перейшло річку Збруч і було інтерноване польською владою. Українці були поселені в спеціальних таборах, де старалися організувати елементарні умови проживання. Однією з найважливіших справ була організація релігійного життя. З цією метою керівництво УНР ставило завдання побудови церков у кожному таборі. Починаючи з кінця 1920 р. і до літа 1921 р. практично у кожному таборі вже була своя православна церква.

Метою цієї статті є висвітлення історії церкви Св. Покрови, яка була заснована в таборі для інтернованих вояків армії УНР в Каліші на матеріалах Центрального державного історичного архіву України у м. Львові (далі – ЦДІА України у Львові). Документи знаходяться у фонді 580 (Українська військова станиця інтернованих військ УНР, м. Каліш), описі 1, справі 381 (Матеріали про діяльність святопокровської козацької церкви в українській станиці в м. Каліші. Звільнення і призначення священників, листування, накази, заяви).

Історія церкви Св. Покрови в історіографії, присвяченій українській еміграції та інтернованим воїнам армії УНР, не є достатньо дослідженою. Подаються лише деякі факти. Так, Симон Наріжний, чия праця про українську еміграцію є однією із найкращих, згадує про храм лише те, що: «При станиці функціонувала станична церква Св. Покрови (з 1921 р.), яка мала свій хор. Настоятелем цієї церкви був священник Іван Велівченко, співробітник культурно-освітнього відділу штабу окремої кінної дивізії»¹. Такі сучасні

дослідники, як Віктор Трошинський², Ігор Срібняк³, Олександр Колянчук⁴, Дмитро Забзалюк⁵, Збігнєв Карпусь⁶ та Омелян Вішка⁷, висвітлюють окремі факти з історії храму, приділяючи свою увагу питанням діяльності церковного братства Св. Покрови, церковного хору, заснуванню пастирських курсів в Каліші тощо.

Зазначені вище архівні матеріали допомагають розглянути різноманітні аспекти існування храму, а зокрема: проведення літургій, призначення священників на посаду настоятеля церкви, оздоблення та перебудування храму, різноманітні звернення та прохання до Головного Правління Української Станиці⁸ (далі – Правління Станиці), Головної Управи Українського Центрального Комітету⁹ (далі ГУ УЦК), Варшавсько-Холмської духовної Консисторії¹⁰ (далі – Консисторія), прохання, заяви та скарги парафіян тощо. За їх допомогою можна частково реконструювати релігійне життя української військової еміграції в м. Каліш.

Умови перебування в каліському таборі загалом були кращими, ніж в інших таборах, тому й можливість влаштувати святиню з'явилась швидше. В меморандумі українських емігрантських організацій м. Каліша та околиць, у справі перебудови козацької церкви Св. Покрови в Українській Станиці від 15 лютого 1927 р., зазначалось, що їх храм був заснований наприкінці 1920 р.¹¹ Цю дату, проте, можна вважати сумнівною, оскільки перші інтерновані вояки були поселені в таборі лише в грудні 1920 р. Більш вірогідним роком заснування є 1921 р.¹² В меморандумі також записано: «Козачу святопокровську церкву в Українській Станиці при м. Каліші збудовано і оздоблено заходами українського вояцтва. Воно ж постарчило для церкви ікони, корогви, церковні сосуди і облачення. Удержується церкву як її настоятеля і причет церковний Правлінням Станиці, яке перебрало на себе піклування про задоволення релігійних потреб української еміграції в Станиці, м. Каліші та його околицях, як і про охорону та наповнення майна церковного»¹³.

Для приміщення церкви було відведено частину театральної зали¹⁴. Відомості про те, які ікони знаходилися в храмі, можемо почерпнути із записки про їх одержання. На підставі постанови Управи українського товариства допомоги емігрантам з України від 29 липня 1930 р. для церкви Св. Покрови в українській станиці було передано – розп'яття Ісуса Христа Спасителя і Матері Божої в рамках без скла¹⁵. Кошти на оздоблення храму також добровільно збирались серед мирян. В листі від 6 липня 1934 р. настоятель церкви о. Борис Якубовський повідомив Правління Станиці, що кожної служби в церкві буває грошова збірка на її прикрасу¹⁶. Зберігся і список осіб, що склали пожертви замість великодніх візитів¹⁷. Також серед документів зберігається звернення ініціативної групи прихожан церкви Св. Покрови з

проханням дозволити на збір грошей за підписним листом, щоб спорудити образ Св. Архистратига Михаїла для Станичного храму¹⁸.

Церква виглядала досить скромно, про що свідчать кількарізкові спроби її перебудувати і покращити¹⁹. Однак мирянам святиня була дорога такою, якою вона була із самого початку, і загальний її вигляд, за винятком необхідних ремонтів, вони змінювати не хотіли. Про це можемо судити із вказаного вище меморандуму: «Появились новатори, яким не подобається бідний вигляд церкви і вони хочуть її перебудувати. На це, як вказував настоятель церкви о. Маган, ніби-то був дозвіл УЦК». Тому миряни просили УЦК відкликати своє розпорядження, а також передати справу перебудови храму «компетентним людям, де були б представники Правління Станиці»²⁰. У відповідь на це прохання 28 лютого 1928 р. ГУ УЦК відповіла, що Правління Станиці своєю постановою від 19 серпня 1926 р. одногосно ухвалило перебудову церкви, і на підставі цієї постанови було вже проведено акцію по збору пожертв, на яку відгукнулось 233 жертводавці, а тому призупинити перебудову святині неможливо. Однак комітет частково пішов на поступки і постановив дозволити перебудову церкви і постановку нового іконостасу при кількох умовах, одна з яких – залишення старого іконостасу «замість стіни, чи коло стіни»²¹.

Справа перебудови храму тривала і в наступні роки. Так, 4 серпня 1933 р. титар церкви Св. Покрови звернувся до Правління Станиці з проханням надання необхідного розпорядження для ремонту храму та помешкання священника²². Реакцією на цей лист стало ухвалення Правлінням Станиці рішення від 8 серпня 1933 р. про те, що церкву та житло священника має оглянути референт з культурно-гуманітарних справ професор Андрієвський, щоби визначити, що необхідно відремонтувати. Проте стався випадок, який не дозволив цього зробити. У зверненні Правління Станиці до ГУ УЦК від 14 серпня 1933 р. ситуація пояснювалась так: «14 серпня референт з культурно-гуманітарних справ запросив сотника Гусака і паламаря Галету (титаря на цей час у станиці не було), аби разом із ними оглянути церкву для належного доповідання. Але згадуваним особам вхід до храму священник Іван Велівченко без титаря Якова Дробини забороняв, без огляду на те, що йому представлено було відповідний протокол Правління Станиці»²³. Таким чином, справа ремонту затягнулась через просте непорозуміння. Згодом, наприкінці 1934 р., невеликі ремонтні роботи в церкві таки проводились. В ній було поставлено нові опалювальні печі і труби для стічної води²⁴.

В різний час у церкві Св. Покрови священниками були: о. Павло П'ятченко, Василь Сукачів, Анатоль Волкович, Никандр Никитюк, Дмитрій Маган, Борис Якубовський, Іларіон Бриндзан, О.Валіковський, Іван Велівченко, Лазар

Воронюк²⁵. В аналізованих нами архівних документах згадуються п'ятеро з них, а саме Дмитрій Маган, Борис Якубовський, Іларіон Бриндзан, Іван Велівченко та О.Валіковський.

Відомо, що дияконами в храмі служили: Пилип Шпартак, Григорій Бунь, та Петро Порван²⁶.

Релігійна справа контролювалася і координувалася Правлінням Станиці. Вона входила до компетенції референта з культурно-гуманітарних справ²⁷. Про те, як розподілялися права та обов'язки, довідуємося із «Проекту інструкції для керування станичною святопокровською церквою» (24.01.1934). В ньому, зокрема, було розписано функції, які покладалися на настоятеля храму і Правління Станиці. В документі зазначалось, що час проведення звичайних відправ (літургій, вечірніх та загальних треб), а також панахиди, молебнів тощо призначало Правління Станиці або настоятель, але за попередньою згодою Правління. Час проведення церковних відправ (у неділі, свята, в дні національних свят та жалоби, похорони і т.п.) визначало Правління Станиці, повідомляючи про те настоятеля. Останній, натомість, призначав, згідно з канонами, потрібні відправи, повідомляючи про них, як і про годину їх початку, до загального відома через Правління Станиці. Усі відправи, що замовляло Правління Станиці, настоятель мав відправляти без жодної винагороди. Могли бути оплаченими лише приватні треби²⁸. Справи характеру церковно-канонічного настоятель повинен був узгоджувати з духовною владою сам. Церковного паламаря як і інших службовців, що діставали оплату від Правління Станиці запрошувало на посаду або призначало і звільняло Правління. Тих же, що діставали заробітну плату від церкви – призначала і звільняла вища церковна влада²⁹.

Особливу роль відігравали збори прихожан храму. На них приймалась низка побутових рішень. Оскільки такі зібрання могли відбуватись лише після погодження питання їх проведення із Правлінням Станиці, серед документів збереглося кілька таких звернень³⁰.

Свята відзначалися довгий час за старим стилем, тобто за юліанським календарем, однак з часом все більше мирян вважали за потрібне святкувати їх за григоріанським. Так, 4 січня 1935 р. настоятель храму о. Якубовський написав до Правління Станиці: «В останні часи поступають до мене словесні заяви з висловлюванням побажання празднувати православні свята, крім Великодня, по новому стилю. Православна Варшавська Митрополія давно вже життя перевела на новий стиль, перешкод не має, коли за це висловиться більшість парафіян церкви Св. Покрови в Українській Станиці»³¹. Однак, з документів стає відомо, що свята в храмі відзначались за григоріанським календарем і значно раніше. Наприклад, святкова служба в день Св. Миколая

Чудотворця в станичному храмі була відправлена 6 грудня 1927 р., тобто за «новим стилем»³². За Григоріанським календарем миряни святкували також і Різдво Христове – 25 грудня³³.

Із самого початку функціонування церква зазнавала багато перешкод, пов'язаних із недостатнім фінансуванням. Через важке матеріальне становище Українська Станиця часто зверталась по допомогу до Лодзького воеводства (18.04.1927)³⁴ та до УЦК (20.05.1927)³⁵, проте безрезультатно.

З 1 серпня 1924 р. каліський табір був ліквідований, а на частині території, відокремленої від нього, було утворено українську Станицю. Остання зобов'язувалась: «...дбати, аби церква й церковний інвентар удержувалися в повнім порядку з одного боку, а з другого, щоби релігійні потреби української еміграції було задоволено в належній мірі у спокої християнським і злагоді братерській. В тій цілі Правління Станиці, не втручаючись у внутрішній порядок відправ церковних, ані в розпорядження настоятеля церкви остільки, оскільки сі розпорядження носять характер релігійно-канонічний, виконувє через свої органи функції адміністративно-господарчі»³⁶.

Після ліквідації табору і отримання українцями статусу емігрантів частина отців виїхали на Волинь, де отримали парафії або емігрували за межі Польщі, зокрема за океан³⁷. Цю ситуацію детально розкриває лист Правління Станиці до православного варшавського митрополита Діонісія (Валединського). В ньому вказується, що після ліквідації табору церква залишилась. В ній і далі проводились служби священниками колишніх частин армії УНР, але досить скоро вони: «...отримали парафії на Волині і виїхали, тому був певний час, що мешканці Станиці були без пастиря»³⁸.

Після цього головною проблемою стало призначення настоятеля церкви. Брак кадрів відчувався дуже сильно. Питання обрання та затвердження священників на посаду настоятеля церкви Св. Покрови, в документах, є репрезентоване досить широко. Зберігається багато листів спочатку про призначення (в 1924 р., невдовзі після ліквідації табору), а потім і про звільнення настоятеля храму о. Магана.

Про призначення цього ченця настоятелем церкви прохали її парафіяни. Своїм колективним листом вони звернулись до заступника голови Правління Станиці, генерал-хорунжого Віктора Куща, щоби той посприяв призначенню: «Настав час, коли двері нашої таборової церкви повинні були зачинитися, бо не було кому ані відправляти служб Божих, ані не виконувати церковних таїнств, не було кому ховати мерців». Тому прихожани церкви Св. Покрови з надією дивились на молодого о. Магана, що прибув до їх Станиці. «Його чудово благовійна служба відправляється на бездокірній українській мові зі старими традиціями нашої церкви, захоплює віруючих,

їх гіпнотизує», – писали вони у зверненні³⁹. Під цим листом підписалось 65 жінок і 110 чоловіків⁴⁰. 4 вересня 1924 р. полковник Сергій Журахів від імені усіх прихожан церкви Св. Покрови написав листа до о. Магана з проханням стати настоятелем храму, на що останній відповів ствердно⁴¹. Після цього, Правління Станиці залишилось лише все залагодити із Консисторією. 8 жовтня 1924 р. було надіслане відповідне прохання⁴², яке було задоволене наказом в листі від 20 жовтня того ж року⁴³.

З такою ж наполегливістю, з якою прихожани храму хотіли бачити о. Магана своїм душпастирем, через три роки вони шукали йому заміну. Про те, що сталися певні непорозуміння, стає очевидно зі скарги, яку Правління Станиці надіслало (14.07.1927 р.) до ГУ УЦК. В ній йдеться про те, що: «...поведінка о. Магана цілком не терпима»⁴⁴. Що ж за конфлікт стався між Правлінням Станиці і настоятелем станичної церкви, достеменно не відомо. Проте, дещо все-таки зрозуміти можна. Непорозуміння почалось наприкінці червня 1927 р. Саме в той час, 28 червня Правління Станиці відправило листа о. Магану з таким повідомленням: «27 червня представником акцизного догляду й поліції проведено ревізію в кантинах станичній та інвалідській в цілях виявлення спиртних напоїв. Доходженням з'ясовано, що та ревізія проведена на підставі Ваших звідомлень. Проситься завідомити написом на цьому: 1) коли й кому Ви п. Отче надсилали Ваші звідомлення в повищій справі 2) чим викликано таке Ваше листування безпосередньо до чинників польської влади поминувши правління станиці»⁴⁵. Відповіді на цей лист від о. Магана серед документів нема. То чим же була викликана така поведінка настоятеля станичної церкви? Справа тут полягає, напевно, що у «недобросусідських відносинах». Менше року часу перед цим, 17 жовтня 1926 р. миряни храму Св. Покрови на чолі з її настоятелем о. Маганом написала колективну скаргу на своїх «сусідів» до Правління Станиці. Йшлося про те, що біля храму знаходився «Клуб військових інвалідів». Там його члени продавали різний товар, включно із спиртним. В ньому ж відбувались і чисельні зібрання і, як писали прихожани храму: «...гулянки з їх огидними викриками під «п'яну руку», не завжди пристойними піснями, а підчас і московською цинічною лайкою». Оскільки все це відбувалось лише за одною стіною від церкви, тому в ній все було чути. Внаслідок цього миряни просили Правління Станиці перенести «Клуб» на інше місце⁴⁶. Під зверненням було 87 підписів, хоча, як зазначили о. Маган і диякон Г. Бунь, причина цьому брак часу, а в протилежному випадку їх було б значно більше⁴⁷. Правління Станиці вирішило задовольнити це прохання і 26 жовтня 1926 р. ухвалило рішення про переміщення «Клубу». Проте представники останнього погоджувалися це зробити лише в тому випадку, якщо їм виділять нове приміщення⁴⁸. На цьому справа й зупинилась.

Про те, що ці «сусіди» дійсно заважали відправі літургій, вказують такі два приклади із подальшої історії храму. Перший – це звернення від наступного настоятеля церкви Св. Покрови, датоване 30 вересня 1928 р. до референта внутрішнього порядку з проханням, щоби на час церковного свята корчма, що знаходилась біля церкви, була закрита і був виставлений вартовий для стеження за цим⁴⁹. Ще один випадок потерпання від гучних сусідів стався пізніше. 2 червня 1933 р. настоятель храму о. Велівченко звернувся до Правління Станиці зі скаргою на працю сусіднього театру. Священик прохав перенести оперету «Чорноморець», яку мав виконувати місцевий хор, в станичному театрі, тому що «вона випадає на перший день Зелених свят і не можна стерпіти, що парафіяни святкуватимуть у церкві свято Святого Духа на Всеночній, а поруч – у станичному театрі гасали на сцені танцюристи та розлягалися сміхи і регіт»⁵⁰.

Цілком ймовірно, що згодом о. Маган надумав самостійно вирішити проблему із гучними «сусідами», особисто звертаючись до польської влади. Так чи інакше, в листі від 30 липня 1927 р. до Правління Станиці ГУ УЦК повідомила про позитивне вирішення прохання стосовно переведення о. Магана до іншої парафії в с. Замха, згідно наказу Консисторії. Пізніше, в спогадах, о. Петро Білон⁵¹ згадував за о. Магана, що: «Він пішов на службу до російської церкви»⁵². Далі в листі йшлося про те, аби Правління Станиці шукало нового священика, який обов'язково має бути свідомим українцем⁵³. Двома днями раніше, ще 28 липня, ГУ УЦК вже повідомляла про відмову Консисторії Правлінню Станиці у її пропозиції, за якою новим настоятелем церкви Св. Покрови мав стати полковник Сергій Журахів. Причиною було те, що у нього не було духовної освіти.

Правління Станиці й надалі шукало нового священика. 4 серпня 1927 р. референт з культурно-гуманітарних справ професор Андрієвський запропонував стати настоятелем церкви Св. Покрови о. Дмитру Павелку з села Крухиніче на Волині. Дуже цінною є інформація про умови матеріального забезпечення попереднього священика, яку повідомляє професор у листі. Там записано, що проживав священик в сепаратці в бараку, тобто відокремленому приміщенні, отримував невеликий харчовий пайок, зарплата його становила 30 злотих місячної плати від Правління Станиці. Крім того, зазначається, що попередній отець отримував від митрополії ще 50 злотих. Приватний заробіток неможливий, тому що парафіяни були бідні, а через те всі треби священик відправляв безоплатно⁵⁴.

Питання призначення нового священика затягувалось. 5 серпня 1927 р. ГУ УЦК обіцяла, що порушить питання про призначення в Українській Станиці священика перед митрополитом⁵⁵. 11 серпня Правління Станиці по-

відомило ГУ УЦК, що о. Маган вже покинув Станицю, а нового священника надалі нема. Вони просили пришвидшити вирішення справи призначення нового отця⁵⁶. Наступного дня, 12 серпня, професор Андрієвський звернувся до митрополита Діонісія з проханням висвятити мешканця Станиці Петра Євсевського. В листі також було подано характеристику на зазначеного кандидата: «... Петро Євсевський є людиною тихою, спокійною, освіченою й інтелігентною, а до того ще й посідає прекрасний голос і інші якості, потрібні для українського священника». В цьому ж листі професор Андрієвський знову просив, поки справа висвячення Євсевського триває, аби ГУ УЦК вжила усіх заходів перед Консистоцією, щоб пришвидшити призначення священника.

5 вересня 1927 р. Українська Станиця знову звернулася до ГУ УЦК своїм листом, в якому пише, що вже минув місяць, як виїхав о. Маган, і з того часу служба в станичній церкві вже не відбувалася. Тому знову прохає якнайшвидше висвятити Євсевського і прислати священника⁵⁷. На цей лист ГУ УЦК відповіла 8 вересня, зазначивши, що справа так довго не вирішується, через те, що митрополит Діонісій зараз за кордоном, а його заступник не компетентний в даному питанні. Стосовно Євсевського комітет зазначав, що по його інформації він отримав посаду в Пінську, тому комітет перепитував, чи Євсевський і надалі бажає висвятитися⁵⁸. 13 вересня Правління Станиці відповіло на це ствердно і знову просило пришвидшити вирішення питання призначення священника⁵⁹. На жаль, продовження переписки серед документів відсутнє, тому довідатися, коли було знайдено заміну о. Магану, достеменно не відомо.

Листування з приводу призначень та звільнень наступних настоятелів станичної церкви отців І. Велівченка та І. Бриндзана дозволяє зрозуміти, що проблеми нестачі священників залишались й надалі. Знайти достойну кандидатуру було дуже важко. Тому навіть попри бажання відсторонити настоятеля з його посади, через певні причини, часто не знаходилося людини, яка б могла замінити його.

В листі від 16 березня 1932 р. Правління Станиці звернулося до ГУ УЦК з проханням про призначення до Станиці замість о. Бриндзана іншого священника⁶⁰. У відповіді ГУ УЦК від 12 квітня 1932 р. вказувалося, що вони запитували о. Магана, чи він погодиться очолити церкву знову⁶¹. 22 квітня 1932 р. ГУ УЦК зазначила, що вільних священників немає, а о. Маган стати настоятелем відмовився. Митрополією, зважаючи на вище перелічені обставини, було прийняте рішення залишити о. Бриндзана⁶².

Були також випадки, коли сам настоятель не бажав залишати свою посаду і будь-якими методами намагався залишитись. Такий випадок стався із станичним священником І. Велівченком.

Починаючи з травня 1933 р. по вересень цього ж року, Правління Станиці зверталось до ГУ УЦК з проханням звільнити о. Велівченка⁶³. Справа зрушила з місця лише під кінець року. 30 листопада 1933 р. Консисторія видала наказ о. ігумену Герману Карякіну (настоятель православної церкви Св. Петра і Павла в Каліші⁶⁴), що у зв'язку із звільненням священника І. Велівченка від обов'язків настоятеля храму і переведенням його в іншу парафію, ігумену слід взяти на себе тимчасові обов'язки релігійного обслуговування Станиці в м. Каліш до прибуття туди нового пастиря⁶⁵. 6 грудня 1933 р. ГУ УЦК надіслало Правлінню Станиці лист, в якому детально тлумачить ситуацію. В ньому зазначається, що вже є призначений священник – Михайло Кибалок, який буде новим настоятелем церкви Св. Покрови. Він, згідно з повідомленням Консисторії, людина в поважному віці, української національності, закінчив ще перед війною (1912 р.) духовну семінарію у Житомирі по першій категорії, та прослухав 3 курси богословського православного відділу Варшавського університету; у найближчому часі його мали висвятити на священника у Кременці, а потім він мав прибути до Варшави і по отриманні архипастирського благословення повинен був виїхати до Станиці. Разом з тим, Консисторія повідомила, що Владика Митрополит, для заспокоєння церковно-релігійного життя у Станиці, признав за необхідне звільнити священника І. Велівченка з посади настоятеля храму та дати йому інше призначення⁶⁶.

Отець Герман прибув до церкви Св. Покрови 4 грудня. Увійшовши до неї, він став біля крилоса і по закінченні служби, яку проводив о. Велівченко, попросив диякона Г. Буня прочитати парафіянам принесений ним наказ Консисторії. Коли диякон зачитав його, один з них Кривда-Соколенко підійшов до амвону і голосно сказав: «Не бажаємо ми слухати чужого Панотця, ми маємо свого». Інші на це не реагували. По закінченні Служби Божої о. Велівченко вийшов з церкви. В цей час до нього звернувся о. Герман в справі наказу. Однак той нічого не відповів і, не зупиняючись, пішов додому. Через декілька хвилин о. Герман разом з дияконом Г. Бунем зайшли до житла о. Велівченка. Останній на це відреагував досить агресивно. Диякона Буня він попросив покинути його помешкання, а о. Германа, звертаючись на «ти», назвав «Лудою». Звичайно, що після цього церковного майна, метричних книг та печаток о. Герман не отримав, тому 5 грудня 1933 р. він попросив Правління Станиці забрати в о. Велівченка церковне майно, щоб потім передати йому⁶⁷. Правління Станиці надіслало І. Велівченку лист, в якому вказало на рішення Консисторії та на те, що о. Герман перебирає на себе обов'язки настоятеля, про що вже оголосив 4 грудня. З цієї причини о. Велівченка просять передати церковне майно, метричні книги, а також

церковну печатку в Станицю, звідки все передадуть о. Герману⁶⁸. Проте останній відповів, що він нічого передати не може, бо немає титаря⁶⁹. Однак заступник титаря, у якого знаходиться ключ від церкви, був завжди на місці, – було переконане Правління Станиці, про що вказало в листі до ГУ УЦК⁷⁰. 6 грудня 1933 р. воно повідомило о. Германа, що їм також не вдалось отримати церковне майно⁷¹. Того ж дня керівництво Української Станиці своїм листом про все повідомило місцеву польську повітову владу⁷². Однак реакції не було, тому 18 грудня 1933 р. ГУ УЦК надіслало лист Правлінню Станиці, де зазначалося, що І. Велівченко буде виконувати обов'язки священника, поки не приїде пан Кибалок⁷³. Відповідне рішення було прийняте Консисто́рією від 20 грудня 1933 р.⁷⁴. Цю інформацію Станиця переповила повітовому старосту в листі від 27 грудня 1933 р.⁷⁵.

Рішення про те, що о. Велівченко і надалі буде виконувати обов'язки станичного священника, було прийняте діячами УЦК. Саме вони побоюлись втручання польської влади і щоб залагодити ситуацію, вирішили залишити все по-старому⁷⁶. Згодом, в пізнішому листі ГУ УЦК до Правління Станиці від 10 січня 1934 р., зазначалося, що рішення залишити о. Велівченка було обумовлене двома причинами: відмовою Кибалюка і незадоволенням мирян з приводу призначення о. Германа⁷⁷, про що довідалась Консисто́рія⁷⁸.

В результаті 26 грудня 1933 р. Правління Станиці офіційно повідомило о. Велівченка про те, що він може залишитися і виконувати роль тимчасового настоятеля церкви, згідно з наказом Консисто́рії⁷⁹. Таким чином, він залишився в Станиці. Проте вирішив, що цього недостатньо і 30 грудня оголосив збори прихожан. При цьому, про них дізналися лише ті, хто його підтримував. На зібранні проголосували за те, аби залишити священником Станиці о. Велівченка⁸⁰. Коли про це довідалось її керівництво, то спочатку марно зверталось до отця, апелюючи, що збори незаконні⁸¹, а потім повідомило про цей інцидент УЦК⁸² і митрополиту Діонісію⁸³. Скарги на зібрання надходили і від мирян⁸⁴. Лише 1 лютого 1934 р. ГУ УЦК вирішила, що їх слід вважати недійсними⁸⁵.

Потерпівши тимчасову невдачу із процесом зміни настоятеля храму, керівництво Української Станиці вирішило зробити перевірку церковного майна, грошових книжок і каси, про що 5 січня 1934 р. повідомило о. Велівченка⁸⁶, однак той представників комісії, яка мала її здійснювати, до храму не допустив⁸⁷. 18 січня Правління Станиці доповіло ГУ УЦК про зазначений вище стан справ, надсилаючи протокол засідань комісії⁸⁸. Вона так і не виконала своєї функції, церковне майно перевірене не було⁸⁹.

Через два місяці нового настоятеля храму все ж було призначено. Ним став о. Якубовський. 6 лютого 1934 р. генерал Загородський з Правління

Станиці телеграмою повідомив, що згідно з наказом Консисторії, о. Якубовський прибув, а о. Велівченко переказати йому церкву відмовився⁹⁰. Наступного дня керівництвом Станиці було написано лист до ГУ УЦК, в якому зазначалося, що 6 лютого в Станиці знаходиться о. Якубовський. В той же день о. Велівченко погодився через два дні передати церкву, майно, книги та церковні печатки новому настоятелю, про що особисто повідомив того в листі⁹¹. 8 лютого о. Якубовський доповів Правлінню Станиці, що він вже вступив у виконання обов'язків настоятеля церкви Св. Покрови⁹². Про це Правління Станиці написало ГУ УЦК 9 лютого 1934 р.⁹³, а 14 лютого Консисторія направила лист до Правління Станиці, де повідомила, що для заспокоєння мирян в Станицю направляється місіонер протоієрей Ананій Сагайдаковський⁹⁴. 19 лютого Станиця попросила УЦК призначити титарем Я. Дробину⁹⁵. Ситуація стабілізувалася.

В той час, коли посаду настоятеля храму Св. Покрови ніхто не обіймав, Правління Станиці, ГУ УЦК та Консисторія звертались до інших священників, а зокрема до вже згадуваного о. Германа⁹⁶, до о. Бриндзана⁹⁷ і о. Валіковського⁹⁸ з проханнями відправи літургій, молебнів похоронів тощо.

Головною проблемою була нестача коштів. Польська влада з кожним роком зменшувала фінансування, а тому ані Правління Станиці, ані ГУ УЦК, ані Консисторія не мали змоги виділяти достатніх коштів. Саме з цим питанням пов'язаний ряд документів. Лист від 23 березня 1934 р. свідчить про наявність заборгованостей по виплатах зарплати. В ньому Правління Станиці просить о. Якубовського залагодити справу виплати грошей від церкви диригентові храмового хору Євгенові Процаєві⁹⁹. 19 червня 1934 р., до Правління Станиці звернулася церковна рада парафіян храму Св. Покрови з проханням віддати 35 злотих 40 грошів, суму, що становить борг, оскільки рада робила для церкви «ризу, 4 малі стихарі, набедренник, пояс, 2 пари поручів – в укр. стилі»¹⁰⁰.

Також були борги перед Правлінням Станиці. 26 листопада 1932 р. керівництво станиці своїм листом повідомило ГУ УЦК, що 5 червня на прохання колишнього настоятеля храму о. Бриндзана йому позичено із станичної казни 125 злотих. І. Бриндзан зобов'язався віддати позику до 15 липня 1931 р., однак цього не зробив і лист з відповідним проханням Правління Станиці від 22 липня 1932 р. проігнорував. Пізніше 100 злотих йому зарахували як видану станицею матеріальну допомогу. Про те, чи о. Бриндзан віддав решту 25 злотих, з документів невідомо¹⁰¹.

Заробітна плата як священника (про неї йшлося вище), так і дяка була мізерна. 17 травня 1934 р. з заявою до Станиці звернувся диякон Г. Бунь. В ній він написав, що змушений шукати нової парафії, і коментував своє

рішення тим, що: «З 1922 р. і по цей день я без перерви виконую обов'язки дякона при станичній церкві Св. Покрови. За свою службу я одержую оплату в 35 злотих місячно. Така мізерна плата моєї праці абсолютно не дає мені можливості проіснувати на ці гроші, а в додатку іще УЦК найшов навіть можливим відняти в мене харчовий пайок, певно забуваючи, що служу я тут не з примусу, а з доброї волі». Також дякон відзначив, що заробити в Станиці додаткові гроші для себе він не може, тому що в ній нема роботи, яка б не понижувала гідності його сану: «Шити я вже не бачу, а працювати на удобрення міста я сам не підю. Тому не маю засобів інших до життя я і прошу Хвальне правління Української Станиці визначити мені належний прожиточний мінімум в 60 злотих місячно і пайок, в противному разі я, нажаль, змушений буду шукати собі іншої парафії», – писав дякон¹⁰². Відповідної реакції на прохання Г. Буня не було, про що свідчать його наступні звернення. 31 липня 1934 р. він просив Правління Станиці допомогти в його скрутному матеріальному положенні, оскільки як зарплату за минулий місяць він отримав 45 злотих, з яких 15 йому вирахували (саме таку суму він позичав від професора Андрієвського з Правління Станиці), а ще 20 злотих він повинен був сплатити по векселю до 10 серпня. Тож на прожиття йому залишалось лише 10 злотих¹⁰³. 2 листопада Г. Бунь звернувся до настоятеля церкви Св. Покрови з листом, в якому описав все так, як і в листі від 17 травня, прохав про клопотання перед УЦК забезпечити йому 70 злотих зарплати в місяць, опалення та освітлення¹⁰⁴. 12 листопада 1934 р. з проханням до УЦК допомогти дякону звернувся сам настоятель церкви о. Якубовський, зазначаючи, що на кошти, які отримує Г. Бунь, прожити неможливо¹⁰⁵.

Через перманентне зменшення фінансування погіршувались умови проживання. 22 листопада 1934 р. Правління Станиці надіслало лист до о. Якубовського, в якому повідомляло про рішення припинити надавати безплатні харчі, звісно, через скрутне матеріальне положення¹⁰⁶.

Незважаючи на часту нестачу коштів, Правління Станиці знаходило матеріальні засоби (хоча й невеликі) на потреби церкви та настоятеля. Наприклад, 29 квітня 1936 р. о. Якубовський звернувся до керівництва Станиці, щоб асигнувати кошти в сумі 15 злотих на поїздку до Лодзі, де 9 травня мала відбутись соборна архієрейська Служба Божа¹⁰⁷. 20 червня 1936 р. настоятель прохав виділити йому кошти на службову подорож до Варшави (62 злотих і 40 грошів)¹⁰⁸. Запити настоятеля були задоволені. 1 жовтня 1938 р. ГУ УЦК повідомила Правління Станиці, що о. Якубовському було надано на подорож із Варшави до місця призначення коштів на суму 45 злотих, які Станиця має повернути комітету¹⁰⁹.

Українська військова еміграція в Каліші дбала про відзначення пам'яті полеглих воїнів армії УНР, щороку в листопаді відправляли панахиду за розстріляними українськими вояками під Базаром¹¹⁰, завжди (після 1926 р.) наприкінці травня в храмі Св. Покрови відправлялася панахида за Симоном Петлюрою¹¹¹, який в 1921 р. відвідував церкву¹¹². Вшановували річницю створення армії УНР. Наприклад, 29 травня 1932 р. в станичній церкві було відправлено молебень з нагоди 15-ої річниці існування армії УНР¹¹³.

І УЦК і Правління Станиці завжди дотримувалось патріотичної принципової позиції. 28 квітня 1928 р. Правління Станиці заборонило настоятелю храму відправляти в ньому панахиду за генералом російської армії Петром Врангелем¹¹⁴. Консисторія 19 листопада 1935 р. дала наказ настоятелю церкви о. Якубовському, згідно з яким він мав прийняти у себе, в храмі, єпископа Саву, що мав відвідати Каліш 31 листопада (на запрошення православної парафії церкви Петра і Павла в Каліші)¹¹⁵. 1 грудня в листі ГУ УЦК до Правління Станиці вказувалось, що комітет проти його прийняття, через те, що він вороже ставиться до української національної ідеї¹¹⁶.

Документи із ЦДІА України у Львові про церкву Св. Покрови в Каліші дозволяють не лише дізнатись про певні конкретні факти стосовно самого храму, настоятелів церкви та мирян. Вони проливають світло на деякі тенденції, що стосуються релігійного життя української еміграції в Польщі в 1920-1930-их роках. Потрапивши в каліський табір, українці досить швидко, попри великі труднощі, заснували свій храм. Особливими проблемами в цьому часі для них стала відсутність священників і нестача матеріального забезпечення. Згодом ці перепони тільки посилювались. Проблеми з коштами зростали з кожним роком. Зарплата священника та диякона, яку призначало Правління Станиці, була невеликою, парафіяни також були бідні, тому додаткового заробітку, виконуючи треби, священнослужителі отримати не могли. В результаті склалась така тенденція, що достойну кандидатуру на посаду настоятеля храму Св. Покрови знайти було важко. Окрім того, Правління Станиці та ГУ УЦК мали свої принципові вимоги до кандидатів. Передусім – це відправа українською мовою. Зважаючи на це, неодноразово були випадки, коли прихожани храму залишалися без свого пастиря. Коли призначали нового настоятеля, то, на жаль, частими були випадки конфліктів між ним та Правлінням Станиці. Нерідко предметом конфлікту ставало те, що впливало із реалій розташування храму.

Через проблеми нестачі коштів храм виглядав досить убого, його ремонтували та оздоблювали в основному на зібрані кошти із пожертв. Незважаючи на матеріальні проблеми, церква Св. Покрови відігравала помітну роль у житті Української Станиці в м. Каліш та забезпечувала релігійні потреби її населення аж до 1939 р., коли польська влада ліквідувала Станицю.

- 1 Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами / Симон Наріжний. – Ч. 1. – Прага, 1942. – С. 48.
- 2 Трошинський В.П. Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і соціально-політичне явище / Володимир Павлович Трошинський: НАН України. Інститут соціології: Відп. ред. В.Б.Євтух. – Київ: Інтел. – 1994. – С.259.
- 3 Срібняк І.В. Обеззброєна, але нескорена: Інтернована Армія УНР у таборах Польщі й Румунії (1921–1924 рр.) / Володимир Ігорович Срібняк. – К.: Вид-во ім. Олени Теліги, 1997. – С.128.
- 4 Колянчук О. Українська військова еміграція у Польщі (1920–1939) /Олександр Колянчук. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2000; Колянчук О. Увічнення нескорених. Українські військові меморіали 20–30-х рр. XX ст. у Польщі. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2003. – С. 246; Kolańczuk A. Niekropolie i groby uczestników ukraińskich walk niepodległościowych 1917–1921/ Aleksandr Kolańczuk. – Przemysl, 2003. – S. 328.
- 5 Забзалюк Д.Є. Душпастирська служба українських військових формацій першої половини ХХ ст.: монографія /Дмитро Євгенович Забзалюк. – Львів: Державний університет внутрішніх справ. – Львів, 2012 – С.188.
- 6 Karpuś. Z. Jeńcy I internowani rosyjscy I ukraińscy na terenie Polski w latach 1918–1924 /Zbigniew Karpuś. – Toruń, 1997. – S. 209.
- 7 Вішка О. Українська політична еміграція у Польщі (1920–1939) / Омелян Вішка // Наукові записки національного університету «Острозька Академія»: історичні науки. – Вип. 11. – Острог: РВВ Національний університет «Острозька Академія», 2008. – С.47 – 57.
- 8 Українська Станиця в м. Каліш була утворена 1 серпня 1924 р. після ліквідації табору. Вона керувала та координувала існування української громади, що з дозволу польської влади залишилась проживати на частині території табору. Станом на 1 жовтня 1924 р. в ній проживало 740 осіб.
- 9 Український Центральний Комітет – організація українських емігрантів із Наддніпрянщини, заснована у Варшаві в 1921 р. Виконувала функції офіційного представника уряду УНР в еміграції. Керувала Українською Станицею в м. Каліш.
- 10 Варшавсько-Холмська духовна консисторія – дорадчий орган при Варшавсько-Холмській єпархії Польської Автокефальної Православної Церкви.
- 11 ЦДІА України у Львові. – Ф.580. – Оп. 1. – Спр. 381. – Арк. 2а.
- 12 Наріжний С. Українська еміграція... – С. 48.; Колянчук О. Увічнення нескорених... – С. 48.
- 13 ЦДІА України у Львові. – Ф.580. – Оп. 1. – Спр. 381. – Арк. 2.
- 14 Трошинський В.П. Міжвоєнна українська еміграція в Європі... – С. 22.
- 15 ЦДІА України у Львові. – Ф.580. – Оп. 1. – Спр. 381. – Арк. 206.
- 16 Там само. – Арк. 165.
- 17 Там само. – Арк. 204.
- 18 Там само. – Арк. 199.
- 19 Там само. – Арк. 2б.
- 20 Там само. – Арк. 2б.

- 21 Там само. – Арк. 6.
- 22 Там само. – Арк. 9.
- 23 Там само. – Арк.10-12.
- 24 Там само. – Арк.170.
- 25 Коляничук О. Увічнення нескорених... – С.48.
- 26 Спогади Петра Білона /Петро Білон. – Пiтсбург, 1952. – С.128.
- 27 ЦДІА України у Львові. – Ф.580. – Оп. 1. – Спр.1. – Арк.9.
- 28 Там само. – Спр.381. – Арк.1.
- 29 Там само. – Арк.2.
- 30 Там само. – Арк.196-198.
- 31 Там само. – Арк.39.
- 32 Там само. – Арк.200.
- 33 Там само. – Арк.201.
- 34 Там само. – Арк.4а.
- 35 Там само. – Арк.5.
- 36 Там само. – Арк.1.
- 37 Забзалюк Д.Є. Душпастирська служба українських військових формацій... – С.82.
- 38 ЦДІА України у Львові. – Ф.580. – Оп. 1. – Спр. 381. – Арк.100.
- 39 Там само. – Арк.189.
- 40 Там само. – Арк.190-191.
- 41 Там само. – Арк.96.
- 42 Там само. – Арк.97.
- 43 Там само. – Арк.98.
- 44 Там само. – Арк.103; 150.
- 45 Там само. – Арк.29-30.
- 46 Там само. – Арк.22.
- 47 Там само. – Арк.23.
- 48 Там само. – Арк.25.
- 49 Там само. – Арк.28.
- 50 Там само. – Арк.26-27.
- 51 Петро Білон – капелан армії УНР. Перебував в таких таборах на території Польщі, як Александрув Куявський, а згодом – Щипйорно.
- 52 Спогади Петра Білона... – 129.
- 53 ЦДІА України у Львові. – Ф.580. – Оп. 1. – Спр. 381. – Арк.104.
- 54 Там само. – Арк.106.
- 55 Там само. – Арк.107.
- 56 Там само. – Арк.108.
- 57 Там само. – Арк.119.
- 58 Там само. – Арк.120.
- 59 Там само. – Арк.121.
- 60 Там само. – Арк.174.

- 61 Там само. – Арк.175.
- 62 Там само. – Арк.176.
- 63 Там само. – Арк.180.
- 64 Українські емігранти її здебільшого не відвідували через те, що літургія відбувалася російською мовою.
- 65 ЦДІА України у Львові. – Ф.580. – Оп. 1. – Спр. 381. – Арк.125-127.
- 66 Там само. – Арк.134.
- 67 Там само. – Арк.132.
- 68 Там само. – Арк.128.
- 69 Там само. – Арк.133.
- 70 Там само. – Арк.129.
- 71 Там само. – Арк.130.
- 72 Там само. – Арк.131.
- 73 Там само. – Арк.181.
- 74 Там само. – Арк.136.
- 75 Там само. – Арк.137.
- 76 Там само. – Арк.138.
- 77 Там само. – Арк.141.
- 78 Там само. – Арк.142-143.
- 79 Там само. – Арк.135.
- 80 Там само. – Арк.43.
- 81 Там само. – Арк.40 – 41.
- 82 Там само. – Арк.42.
- 83 Там само. – Арк.43.
- 84 Там само. – Арк.45-47.
- 85 Там само. – Арк.48.
- 86 Там само. – Арк.157.
- 87 Там само. – Арк.43.
- 88 Там само. – Арк.172.
- 89 Там само. – Арк.207.
- 90 Там само. – Арк.144.
- 91 Там само. – Арк.145.
- 92 Там само. – Арк.146.
- 93 Там само. – Арк.147.
- 94 Там само. – Арк.193.
- 95 Там само. – Арк.148.
- 96 Там само. – Арк.57-58; 61-64;70-72.
- 97 Там само. – Арк.56.
- 98 Там само. – Арк.59-60.
- 99 Там само. – Арк.159.
- 100 Там само. – Арк.161.
- 101 Там само. – Арк.173.

- 102 Там само. – Арк.160.
103 Там само. – Арк.166.
104 Там само. – Арк.168.
105 Там само. – Арк.167.
106 Там само. – Арк.169.
107 Там само. – Арк.186.
108 Там само. – Арк.187.
109 Там само. – Арк.188.
110 Там само. – Арк.63.
111 Там само. – Арк.67.
112 Там само. – Арк.2а.
113 Там само. – Арк.58.
114 Там само. – Арк.65.
115 Там само. – Арк.195.
116 Там само. – Арк.194.

Summary

Volodymyr Zilinskyi

Historical review of the St. Protection of the Theotokos Ukrainian orthodox church in Kalisz

(based on the materials of Cental State Historical Archives of Ukraine in Lviv)

The article is dedicated to the different aspects of functioning of the St. Protection of the Theotokos Ukrainian Orthodox church in Kalisz (Poland) in the period from 1921 – 1939. The conditions of supporting the religious needs of the Ukrainian military emigration are also studied. The relations between priors of the church and the direction of administration of the Ukrainian Stanytsia in Kalisz, between the Ukrainian Central Committee in Warsaw and Warsaw-Chelm clerical consistory of the Polish Autocephalous Orthodox Church are analyzed.

Keywords: emigration, the army of the UPR, Poland, Ukrainian Central Committee, Ukrainian Stanytsia, Warsaw-Chelm clerical consistory, St. Protection of the Theotokos Ukrainian orthodox church